

III. МИСТЕЦЬКІ СТУДІЇ

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА СПІЛЬНА СПАДЩИНА В ХАРКОВІ: (проблеми, тенденції, перспективи)

УДК 7.03(477) + 7.03(438)

Людмила СОКОЛЮК,
доктор мистецтвознавства,
професор Харківської державної
академії дизайну і мистецтв
м. Харків, Україна

Анотація. У статті розглядаються проблеми, тенденції та перспективи спільної польсько-української мистецької спадщини у Харкові.

Ключові слова: Польща, Україна, спадщина, мистецтво, проблема, тенденція, перспектива.

З найдавніших часів польська й українська історія тісно переплітались. Не є винятком і Схід України, т. зв. Слобожанщина з її головним містом – Харковом. Тут і досі мешкають тисячі українців з польськими коренями, серед яких є і представники відомих шляхетських родин. Однією з них є засновниця товариства польської культури в Харкові Юзефа Чернієнко, що походить зі стародавнього роду Гневошів. У місті працюють нащадки Гедройців, Квятковських, Шидловських і т. д. Їхні предки опинилися в Україні або ж в результаті переселення під час польських заворушень, коли їхня країна потрапила в залежність від російської корони, або ж у період, коли в культурному розвитку Харкова виникла гостра проблема у зближенні з європейською освітою. Особливо це прослідковується на початку XIX ст., коли у місті було засновано перший в Україні університет (1805), попечителем якого став рідний брат польського графа Яна Потоцького граф Северин Потоцький, котрий залучив до викладання кількох польських вчених.

Помітну роль у становленні мистецької освіти в Харкові відіграв польський художник Бонавентура Клембовський. Уро-

дженець Волині, професійну освіту він отримав в «навчальних закладах, відомих своїми вченими, мистцями і багатьма талановитими вихованцями в інших галузях, – Кременецькому ліцеї і Віленському університеті» [1]. Завершивши її в Парижі у Антуана Гро і повернувшись в Україну, не позастав ні Кременецького ліцею, ні Віленського університету, які були закриті, як розсадники вільнодумства, після польських революційних подій 1830-1831 років. З січня 1834 року Клембовський почав працювати викладачем малювання у Київському університеті, що тоді відкрився [2]. Утім у 1839 році був переселений на східну частину України у зв'язку з вилученням відтіля польських елементів після страти в цьому році польського революціонера С. Конарського [1]. Так мистець розпочав свою діяльність у Харківському університеті, де вчив малюванню студентів, поки не повернувся до Кременця у 1844 році. І хоча не збереглося конкретних відомостей про систему навчання малюванню в Харківському університеті, в якому на відміну від Віленського не ставилося завдання виховувати професійних мистців, немає сумніву, що в особі Клембовського Харківський університет отримав талановитого і високоосвіченого майстра.

Доробком спільної спадщини польського, українського і російського народів є творчість всесвітньо відомого мистця Генріха Семирадського (1843 – 2002). Саме на Слобожанщині народжувався його великий талант. У Харкові він закінчив гімназію, університет, захистив дисертацію, отримав міцні основи мистецької освіти у місцевого художника Дмитра Безперечого, що дозволило йому вступити відразу до гіпсофігурного класу академії мистецтв у столиці Російської імперії – Санкт-Петербурзі, що в академічній практиці зустрічалося досить рідко. Харківський вчитель Семирадського був учнем славнозвісного Карла Брюллова, який залишався для нього неперевершеним авторитетом. З ним, його майстерністю пов'язував свої погляди на високе мистецтво, передаючи їх учням. Якщо «Брюллов не геніальний живописець, то вже, напевно, жоден з мистців не заслуговує такої назви» [3], – писав Семирадський своєму харківському вчителю у жовтні 1864 року невдовзі після вступу до Санкт-Петербурзької академії, бачачи в ньому однодумця. Таким чином, роки, проведені Семирадським у Харкові, і перші кроки в мистецтві, зроблені тут, стали для нього надзвичайно важливими в подальшому визначенні напрямку своєї творчої діяльності.

Навчаючись у столичній академії, Семирадський не поривав зв'язків з Харковом. Брав участь у виставковій діяльності в місті. Деякі з його творів зберігаються у Харківському художньому музеї. Академічні рисунки майстра, що знаходяться в Харківській державній академії дизайну і мистецтв, протягом багатьох десятиліть активно використовуються в навчальному процесі як взірці високої професійної майстерності. За радянських часів масштаб творчості цього великого майстра розглядався офіційною наукою як менш достойне явище, аніж мистецтво російських передвижників, присвячене соціальній тематиці.

Нині ставлення змінюється завдяки посиленню діалогу між польською та українською культурами. Відзначаючи його ефективність, не можна обійти увагою діяльність товариства польської культури в Харкові, яке виступило ініціатором вшанування пам'яті митця з нагоди 100-річчя від дня його смерті восени 2002 р., що супроводжувалось проведенням міжнародної науково-практичної конференції «Творча особистість Г. Семирадського у контексті вітчизняної і світової культури», в якій взяли участь вчені України, Польщі і Росії. У с. Печеніги на Харківщині, де народився Г. Семирадський, митцеві було встановлено пам'ятник роботи харківського скульптора Сейфадіна Гурбанова.

Ще одним досить помітним явищем у художній культурі Харкова вже 1910-х років став польський мистець Болеслав Цибіс, родом із Вільно, учень відомого польського художника першої половини ХХ століття Тадеуша Прушковського. Яким чином Цибіс опинився в Харкові, відомостей, на жаль, не збереглося. Втім відомо, що він був членом авангардного об'єднання «Спілка Семи», виставка якого відбулася в 1917 році. На ній, за словами самих учасників, «демонструвалося декілька творів у чистому кубізмі» [4], зроблених ними. Цибіс демонстрував свої ліногравюри, що для Харкова на той час було новим мистецтвом. Безумовно, він був одним з «найцікавіших творчих особистостей серед молодих харківських авангардистів» [1]. Але в атмосфері суспільно-політичної ситуації, що різко змінилася, «Спілка Семи» розпалася. Коли у 1920-х роках у Харкові відновилася виставкова діяльність, Цибіса серед місцевих художників уже не було.

У кінці ХІХ ст. у Харкові працював видатний фотопортретист поляк Альфред Федецький, який першим в Україні розпочав тут робити кінозйомки. Вивченням його діяльності нині займається харківський науковець Тетяна Павлова.

Про позитивні сучасні тенденції у ставленні до спільної польсько-української спадщини в Харкові свідчить і відродження релігійного життя католиків міста, чому сприяло відновлення діяльності римсько-католицького собору Успіння Пресвятої Діви Марії, що є пам'ятником архітектури кінця ХІХ ст. Побудований за проектом харківського інженера польського походження Болеслава Міхаловського у 1887-1892 роках [5] та зберігаючи в архітектурі риси романтичної ідеалізації готики (базилікальна форма, висока готична дзвіниця, нава має вікно-розу, перехрестя увінчане шпилем), за радянських часів він поділив долю сакральних споруд в Україні будь-яких конфесій: священнослужителів було розстріляно, а храм передано державним структурам. Правда, певною мірою йому, можна сказати, дещо пощастило, бо на відміну від багатьох православних храмів тут було розміщено не зерносковище або винно-горілчаний склад, а базу кінопрокату.

Новий етап в духовному житті католиків міста настав з кризою тоталітарного режиму. У грудні 1991 року будівлю було повернуто віруючим. Розпочалися відновлювально-реставраційні роботи. У центральному вівтарі знову з'явилася мармурова статуя Пречистої Діви Марії, яка знаходилась тут і раніше – до закриття собору за радянських часів. Віруючі переховували її, закопавши на 1-му міському цвинтарі. Коли тут було вирішено розбити молодіжний парк, студенти Харківського художньо-промислового інституту (нині академія дизайну і мистецтв) перенесли її, як витвір мистецтва, до цього навчального закладу. Переживши тут важкі часи, скульптура Пречистої Діви Марії знову «повернулася» до віруючих прихожан, де їй і належить бути.

Невід'ємною частиною католицьких храмів завжди була і є наявність вітражів. У Харкові цей вид мистецтва почав розвиватися відносно не так давно – з другої половини ХХ ст. Засновником харківської школи вітражу став колишній випускник Харківського художньо-промислового інституту Олександр Пронін (1934-2002). Опанувавши різноманітні вітражні техніки, він разом зі своєю дружиною мисткинею Галиною Тищенко виконав і встановив у громадських спорудах Харкова чимало творів з кольорового скла. Але лише з відновленням діяльності костюлу ці майстри отримали можливість працювати в архітектурному середовищі, споконвіку пов'язаному з вітражним мистецтвом. Перші вітражні композиції, присвячені Успінню Богородиці, було встановлено у вівтарі у 1997 році.

Далі Пронін і Тищенко створюють все нові й нові вітражі. З північного боку цього однонавового собору з'являються сюжети, присвячені головним епізодам з життя Діви Марії – «Благовіщення», «Заручення», «Зустріч Марії та Єлизавети», «Різдво Господнє», «Стрітєння Господнє», «Втеча до Єгипту». З південного – сюжети, що розкривають останні дні земного життя Ісуса Христа – «Вїзд до Єрусалиму», «Несіння Хреста», «Розп'яття», «Оплакування», «Покладання до гробу» і «Воскресіння». Ще по шість вітражів, присвячених стовпам Церкви, розміщено у двох малих вівтарях.

Над центральним вівтарем возноситься бронзове Розп'яття на дубовому хресті, виконане харківським скульптором Олегом Шевчуком, а на арці центральної частини знову ж таки Проніним і Тищенко зроблено розпис на тему «Ангельські сили». Після передчасної смерті майстра монументального живопису Олександра Проніна над живописом склепіння центральної нави продовжувала працювати Галина Тищенко, яка виконала загалом 240 кв. м. розпису на тему «Славні таємниці святого Розарія», що розкриваються у сюжетах «Воскресіння Христа», «Вознесіння Христа», «Зішестя Святого Духа на Апостолів», «Небовзяття Пресвятої Діви Марії», «Коронування Славою Богородиці».

Розписи західної стіни центральної нави виконав випускник Харківської академії дизайну і мистецтв Михайло Киба, який створив також і настінні композиції у притворі собору. Таким чином, собор Пресвятої Діви Марії в Харкові перетворювався в осередок творів монументального мистецтва харківських майстрів, часом з польськими коренями, розкриваючи перед прихожанами чистоту і святість віри, надаючи можливість відчутти у храмі присутність Бога.

На початку ХХ ст. в духовному житті харківських католиків сталася знаменна подія: згідно з буллою Папи Римського Іоанна Павла II «*Od perpetuam memoriam*» у східній частині України створено нову Харківсько-запорізьку єпархію, а собор Успіння Пресвятої Діви Марії переведено у ранг кафедрального, що ставить перед ним нові важливі завдання у відродженні духовності.

Спільна історія, що поєднала українців і поляків Харкова у багатьох культурних досягненнях, містить і трагічні сторінки, особливо за сталінських часів. За всі прорахунки і провали колективізації, індустріалізації, внутрішньої і зовнішньої політи-

ки радянської влади в Україні з 1919 року, коли вона була встановлена, і до 1937 року відповідальність перекладалася на «українських буржуазних націоналістів» та їх посібників або ж польську розвідку. Було репресовано не лише тисячі українців. На період з серпня 1937 по березень 1938 року лише на одному єврейському цвинтарі у Харкові було поховано у спільних могилах 4363 особи польського походження, звинувачених у шпигунстві та диверсійній діяльності [6].

Апогеєм цієї кривавої вакханалії стала «Катинська справа». Зі Старобельського спецтабору (нині Луганська обл.), де утримувалися не лише польські генерали й офіцери, взяті в полон Червоною армією під час т. зв. «визволення» західної частини України і Білорусії на початку II Світової війни, а й десятки всесвітньо відомих учених, до Харкова було переправлено і тут розстріляно у 1940 році 3841 польських військовополонених. Довгі роки правда про цю жахливу розправу НКВС залишалася невідомою для широкої громадськості.

З падінням тоталітарного режиму було відкрито доступ до архівів НКВС і розголошено таємниці «Катинської справи». 17 червня 2000 року в Харкові було відкрито цвинтар Жертв тоталітаризму, а перед тим закладено освячений Папою Римським Іоанном Павлом II пам'ятний камінь. Кожної осені Харків стає місцем паломництва поляків, які приїжджають, щоб взяти участь у траурній месі, на яку приходять і самі харків'яни. У листопаді 2008 року тут побував і молився польський режисер Анджей Вайда – автор фільму, присвяченого катинській трагедії, однією з жертв якої став і його батько.

Жертвою сталінської політики став і відомий у світі український мистець – засновник цілої школи монументального малярства в Україні першої третини ХХ ст. Михайло Бойчук, який був вихованцем Краківської академії мистецтв. У Кракові він формувався як майстер малярства, зблизившись з кращим цвітом польської творчої інтелігенції свого часу – мистцем Станіславом Виспянським, поетом Тадеушем Міциньським, письменником Стефаном Жеромським, архітектором Станіславом Віткевичем – творцем т. зв. «закопаньського стилю». У 1937 році Михайло Бойчук був розстріляний разом зі своїми найвидатнішими учнями. Долю Михайла Бойчука поділила і його дружина польського походження Софія Налепинська – засновниця яскравої школи ксилографії в Україні. Вивченню їхньої творчої спадщини присвячена монографія автора цієї статті «Графіка бойчукістів» (Харків – Нью-Йорк, 2002).

Позитивні тенденції у ставленні до спільної польсько-української спадщини в Харкові, що прослідковуються за останні 15 років, багато в чому є результатом активної діяльності у місті товариства польської культури на чолі з Юзефою Чернієнко, історія якого розпочалася у 1991 році, коли до його складу входило лише 30 членів з мешканців міста польського походження. Нині цей центр відвідує біля тисячі харків'ян. Чимало робиться з вивчення мови, народних звичаїв поляків. Щорічно товариство проводить дні польської культури, організовує святкування ювілеїв її великих представників – Адама Міцкевича, Станіслава Монюшко, Юліуша Словацького, Фредерика Шопена, Папи Римського Іоанна Павла II та ін.

Одне із завдань товариства – пошук відомостей про поляків, які мешкали в Харкові протягом його історії, та вивчення їхнього внеску в розвиток науки, культури в цьому регіоні України. Деякі матеріали такого характеру опубліковані в часописі «Polonia Charkowa» – першому післявоєнному виданні в Україні польською мовою, що здійснюється силами товариства. Останнім часом і харківське радіо почало приділяти більше уваги спільній польсько-українській спадщині, проблемам її вивчення і збереження, чому присвячено чимало радіопередач Ірини Мироненко.

Поширення уваги в суспільстві до польської культури та її місця і значення в історії Харкова не могло не відбитися на діяльності освітніх закладів. Нині Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди готує фахівців-філологів з викладання водночас української і польської мови, вивчення якої розпочалось в кількох школах міста і області. Поширюється обмін студентів і школярів Харкова та навчальних закладів Польщі. Всі ці позитивні тенденції були б неможливими без активної, всебічної підтримки польського консульства у Харкові.

А сама увага до спільної історії, спільних досягнень і помилок, прагнення їх проаналізувати і подолати на основі взаємоповаги допоможе в майбутньому запобігти тих негативних явищ, що ставали на перешкоді в історії стосунків між польським і українським народами. Як вчив Папа Іоанн Павло II, XXI століття повинно стати «цивілізацією любові».

ЛІТЕРАТУРА

1. Соколюк Людмила. Художники-поляки в культурной жизни Харькова XIX – первой трети XX века // У кн.: Творча постать Г. Семирадського у контексті вітчизняної та світової культури. Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції 30 вересня – 2 жовтня 2002 / ред. Сергія Єрмакова. – Харків, 2002. – 138 с.
2. Иконников Владимир. Историко-статистические записки об учебных и учебно-вспомогательных учреждениях Имп. Университета св. Владимира (1834-1884). – Киев, 1884. – 402 с.
3. Гордеев Дмитрий. Материалы для художественной летописи г. Харькова. – Харьков, 1914. – С. 7.
4. «Письмо в редакцію» // Колосья, 1918, № 6-7. – С. 23.
5. Лейбфрейд Александр. Полякова Юлия. Харьков. От крепости до столицы. – Харьков, 1998. – 83 с.
6. Брошеван Владимир. Расстрел польских офицеров // Кримська Світлиця, 2007. – 1 червн.

POLISH AND UKRAINIAN COMMON HERITAGE IN KHARKIV: (problems, tendencies, prospects)

Liudmyla SOKOLIUK

Ph. D. (history of art),

professor of Kharkiv State Academy of Design and Arts

Kharkiv, Ukraine

Annotation. *The article deals with the problems, tendencies and prospects of the common Polish and Ukrainian art heritage in Kharkiv.*

Key words: *Poland, Ukraine, heritage, art, problem, tendency, prospect.*